

REFORMA OBRAZOVANJA U DJELU MUHAMEDA SEIDA SERDAREVIĆA S POSEBNIM AKCENTOM NA NJEGOV RAD U PROSVJETNOJ ANKETI

Mevludin DIZDAREVIĆ
Muftijstvo zeničko
dizdarmev@hotmail.com

SAŽETAK: U našem radu nastojat ćemo istražiti bremenito razdoblje Austro-Ugarske Monarhije koje je donijelo potrebu za mnogostrukim reformama u Bosni i Hercegovini. Jedna od najznačajnijih promjena bila je u sferi obrazovanja što je strukturama Islamske zajednice nalagalo neophodne reforme i prilagođavanja novim okolnostima. Jedan od bošnjačkih alima koji je dao značajan obol reformskim procesima bio je mladi muderis iz Zenice Muhamed Seid Serdarević (1882-1918) koji je to činio na različite načine. Između ostalog, on je dao doprinos reformi u području obrazovanja i kroz učešće u Drugoj prosvjetnoj anketi u kojoj je bio zapisničar, ali i neko ko je svojim diskusijama i stavovima aktivno podržavao i osnaživao potrebu reformi. Cilj rada jeste istražiti njegovu ulogu u reformi obrazovanja s akcentom na djelovanje kroz prosvjetnu anketu.

Ključne riječi: Muhamed Seid Serdarević, prosvjetna anketa, reforma islamskog obrazovanja, Austro-Ugarska Monarhija

Uvod

Muhamed Seid Serdarević jeste jedna od markantnih figura bosansko-hercegovačke ulemanske scene. Živio je i stasavao u prijelomnim vremenima kada se stari svijet bespovratno rušio, a novi s mukom i bolom porađao. Rođen je na samom početku vladavine Austro-Ugarske Monarhije 1882. godine, a s ovog svijeta je otišao 1918. godine, kada je ova velika i moćna Carevina već odlazila s

historijske scene. Serdarević ne samo da je živio na prijelomnici vijekova nego i u vrijeme razdiobe epoha. Poznato je da je konac Prvog svjetskog rata označio ogromnu historijsku prijelomnicu zbog činjenice da su dva velika multietnička carstva, već pomenuto Austro-Ugarsko i nekada moćno Osmansko Carstvo, prestali postojati. Ono što je trajalo stotinama godina rušilo se pred očima jedne generacije. Ovo ističemo u kontekstu svijesti o

razornim historijskim, kulturološkim, socijalnim i mnogim drugim promjenama kojima je svjedočio Serdarević. Kao mladi alim svjestan traumatičnih mijena koje su se nadvile nad Bosnom i Hercegovinom, islamom i muslimanima, uhvatio se u koštac s tim mijenama aktivno tragajući za rješenjima mogućih izlaza. Za trideset šest godina života ostavio nam je zamašan intelektualni miraz koji nas obavezuje na njegovo istraživanje i

propitivanje. Serdarević nije nepoznat alim našoj javnosti. Već su organizirani skupovi, tribine i predavanja o njegovom životu i radu. Objavljeno je nekoliko značajnih radova i studija o njemu. Unatoč tome, naše je mišljenje da postoji još značajnih tema ili nedovoljno osvijetljenih aspekata njegova života koji nas obavezuju na njihovo tematiziranje. Jedan od tih zasjenjenih planova jeste i njegov rad u tzv. prosvjetnim anketama, preciznije u Drugoj prosvjetnoj anketi gdje je Serdarević figurirao kao sekretar. Uvažavajući značaj Ankete i njene dosege kao i važnost aktera uključenih u njihov rad, smatrali smo važnim dodatno proučiti temeljna polazišta i stavove o pojedinim pitanjima koje je zastupao Muhamed S. Serdarević. O prosvjetnim anketama postoji nekoliko značajnih radova, međutim, vrlo je malo radova koji oslovljavaju polazišta pojedinih alima na samim anketama. Ovaj je rad tim važniji jer ćemo nastojati prikazati kakve stavove je zauzimao mladi alim Serdarević o pojedinim pitanjima. Naš rad, dakle, ima ambiciju ponuditi glavne pravce razumijevanja obrazovne reforme koju je zagovarao Muhamed Seid Serdarević s naglaskom na teme i pitanja Druge prosvjetne ankete.

Doba savremenosti i svijest o krizi

Dominantno obilježje susreta muslimana s izazovima modernizacije jeste svijest o posvemašnjoj krizi, institucionalnoj, vjerskoj, kulturnoj, duhovnoj. Naprosto, kriza u svakom domenu života fundamentalno je obilježje susreta muslimanskog svijeta sa zapadnom moći. Višestoljetna letargija, uspavanost muslimanskog duha, puko vegetiranje i življenje u samobmanjujućim iluzijama prekinuti su onog trenutka kada su muslimani bili brutalno suočeni sa zapadnjačkom snagom. Izraz tog šoka i izlaska iz stanja hibernacije i stagnacije (što je samo eufemizam za nazadovanje) jeste svijest o krizi. "Kriza je, naime, bila simptom probuđene povijesne svijesti koja se pojavila kao svijest

o krizi, svijest o stoljetnoj stagnaciji u kojoj je izgubljen korak u povijesnom razvoju." (Bučan, 1991:119-120) Dakako, pojmu krize ne treba priricati isključivo negativne konotacije. U savremenoj filozofiji kriza označava "unutarnju podijeljenost čovjeka, njegovu mogućnost da odredi samog sebe, i svoj položaj u svijetu koji mu je postao tuđ i kojeg on više ne razumije po smislu nego kao puki predmet vlastitog raspolaganja i iskorištavanja"¹. Dakle, kriza nije uvijek kraj nego i prijelomna tačka za novi početak. No, valja nam priznati da muslimanski svijet nije bio žrtvom divlje zapadnjačke zvjeri, već prije strvinara koji je samo dokusurio ono što je već prestalo da posjeduje povijesnu relevantnost. Kriza je izraz svijesti o nužnosti promjene društvenih institucija Bošnjaka koja je još davno bila započinjana. Sjetimo se *Nizamul-džedida / Novog poretka* za vrijeme Selima III (1789-1807) i Mahmuda II (1808-1839) ili *Tanzimata / Sistemskih reformi* koje nikada nisu do kraja dovedene.

Austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine reforme nije bilo moguće zaobići, one su se morale provesti. Nastaje doba *ideologije reformizma* pod kojom podrazumijevamo neprikosnoveno i odveć nekritično insistiranje na promjeni. Reformizam kao koncept prenebrgava činjenicu da promjena može ići ne samo nabolje, kako su vjerovali ideolozi reforme, već i nagore, kako su smatrali njeni kritičari. Ali, da je promjena neminovnost, u to više niko nije dvojio. Enes Karić veli da je temeljno pitanje koje je muslimanski um sebi postavio – Šta da se radi? To pitanje bilo je relevantno u ekonomskom, društvenom i političkom planu. Međutim, ovo pitanje u posebno zaoštrenoj formi bilo je postavljeno na planu obrazovanja gdje su se dešavale temeljite kulturološke mijene u eri vladavine Austro-Ugarske Monarhije. U ovoj epohi desile su se fundamentalne i dalekosežne promjene upravo na polju obrazovanja. Između ostalog, desila se sekularizacija obrazovnog sistema i otvaranje

laičkih škola koje su funkcionirale paralelno s konfesionalnim školama. Dvojnost obrazovnog sistema dovela je do toga da su Bošnjaci prvi put u svojoj povijesti dobili intelektualce koji svoje znanje nisu usvajali s tradicionalnih izvora. Također, to su bili intelektualci koji imaju sasvim druge reference i autoritete od ranijih intelektualca. Kur'an, hadis i klasična ulema više nisu neprikosnoveni autoriteti. Štaviše, izvori i autoriteti za njihovo istraživanje potpuno su suprotni tradicijskim izvorima.

U ovom se razdoblju desila još jedna dalekosežna posljedica u znanju koja je nastupila s modernom. Radi se o procesu niveliranja znanja kroz podarivanje istovjetnog ontološkog statusa i znanju iz Kur'ana časnoga kao i znanju iz bilo koje druge znanstvene discipline. Znanje o Bogu, koje je fundamentalno za duhovni i etički razvoj individuum, istovjetno je, ili čak i manje vrijedno, znanju koje ima ekonomske i pragmatične razloge².

Možda najvažnija posljedica u sferi obrazovanja jeste činjenica da je obrazovanje postalo visoko centralizirano i državno dirigitirano. Nosioći obrazovnog sistema u totalnoj državi, državi koja zasijeca u svaki segment društva (a Austro-Ugarska je bila totalna, ne i totalitarna) imali su stroge norme o tome šta i kako da se predaje. Obrazovanje treba da slijedi ideologiju države i samim tim se zatvara prostor obrazovnoj i intelektualnoj autonomiji za koju se i danas obrazovanje bori i smatra je svojim krunskim idealom. U osmanskom razdoblju obrazovanje je bilo finansirano ponajviše vakufima, što je ostavljalo prostora za autonomnost i intelektualnu slobodu. Sasvim je drugo pitanje kako su tu svoju slobodu koristili. U eri Austro-Ugarske Monarhije i kasnije, obrazovanje je imalo stratešku ulogu ideološkog

¹ "Kriza", <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34066> (Dostupno, 11.9.2023)

² Nešto šire o filozofiji savremenog obrazovanja u kontrastu sa onim zasnovanim na islamskim premisama pogledati u: Wan Mohd Nor Wan Daud, 2010.

povezivanja nekoherentne društvene strukture, što je opredijelilo državu da ga stavi pod svoju direktnu kontrolu. Konfesionalno obrazovanje nije gašeno, ali je izgubilo državnu potporu i stavljena mu je snažna konkurencija u vidu svjetovnog obrazovanja koje je ogolilo sve slabosti koje su se stoljećima taložile. Dodatni pritisak ka reformama okoštalog obrazovnog sistema napravljen je organiziranjem novih škola koje su trebale parirati medresama: Šerijatska sudačka škola iz 1887. i Darul-muallimin iz 1891. godine. One su trebale poslužiti kao uzor za reformu cjelokupnog sistema islamskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Ismet Bušatlić primjećuje "svijest o potrebi programskih i organizacijskih reformi islamskih obrazovnih institucija pojedinačno, i čitavog sistema u cjelini javljat će se postepeno i sporadično, sve od prvih godina pristupa austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini". (Bušatlić, 2002:46) Krunski izraz tih potreba bile su prosvjetne ankete na kojima su na jedan institucionalan i organiziran način odgovorni ljudi promišljali daljnje korake. U takvom intelektualnom i duhovnom krajobrazu djelovao je Muhamed Seid Serdarević i posvjescivao svijest o važnosti reforme obrazovanja. Serdarević je odnjegovan na našim učilištima i nije putovao svijetom kao reisul-ulema Čaušević, ali je ipak ostvario intelektualni dijalog sa svježim idejama Istoka ali i duhovnim poticajima Zapada. Vidimo to po autorima na koje se referira i koje oslovljava u svojim radovima. Intelektualna zainteresiranost Serdarevića bliža je nekom renesansnom piscu ili autorima klasičnog muslimanskog razdoblja nego savremenim usko orijentiranim piscima. On je u

svom biću integrirao naoko prilično oprečne intelektualne koncepcije. Njegov univerzalni um je u sebi uspio smiriti pravničku preciznost i prilježnost historičara, analitičnost književnog kritičara i hrabrost angažiranog intelektualca. Ishodište njegove univerzalnosti je u znanstvenoj radoznalosti ali ponajviše u naglašenom osjećaju za potrebe trenutka i istinskoj zabrinutosti zbog historijskih raspuća pred kojima stoji njegova zajednica. Jedan od krupnih izazova koje Serdarević uočava u muslimanskoj zajednici jesu "konzervativizam i džehalet" protiv kojih se treba boriti svim sredstvima³. U ovom ćemo se radu ukratko osvrnuti na njegov reformski rad u domenu obrazovanja, s naglaskom na njegove stavove u prosvjetnim anketama.

Reformski pristup

U predgovoru prvog izdanja glasovitog djela Muhameda Seida Serdarevića *Fikihul-ibadat* koje je objavljeno arabicom autor piše: "Nije potrebno biti nastavnik u medresi da se mogne saznati kako je nerazumno i upravo štetno mladićima koji dođu u medresu predavati vjeronauk iz knjiga sa onog jezika (turskog ili arapskog) kojim ne znaju ni beknuti. Taleba se time haman samo tereti, dangubi se a uspjeha gotovo nikako". (Serdarević, 2013a:562) Ove riječi napisane 1917. godine jasno iskazuju reformski kurs Muhameda Seida Serdarevića koji jeste njegova bitna karakteristika. Analizirajući njegovo djelo u cjelini mogli bismo kazati da je cjelokupan njegov spisateljski opus svojevrsna oda reformi i inovaciji. Njegova inovativnost vidljiva je u temama koje oslovljava, autorima na koje se poziva, ali i metodama ucjepljivanja

vlastitih ideja u zajednicu. Prije svega, on piše na maternjem jeziku, što je većina uleme njegovog vremena odbijala iz mnogostrukih razloga. K tome, pismo koje koristi u početku je arabica, ali i latinica, što je također značajna novina koju su mnogi u to doba snažno odbijali. Serdarević piše i svoje ideje iznosi u časopisima kako bi dopro do običnog čovjeka. Kao što je Muhamed Abduhu svoj tefsir pisao u *Menaru*, tako je i Serdarević svoju historiju islama pisao u *Beharru*⁴. Klasična ulema ili je pisala velike knjige, ili vlastitom riječju objašnjavala vjeru. Od tog doba časopisi postaju bitan medij za prezentiranje vjerskog nauka. Obrazovnu reformu zagovarao je i kao glavni urednik *Muallima* u kojem je često zastupao tezu o potrebi promjena i reformi nekih aspekata odrazovanja. No, najvažniji iskaz koji nam je ponudio Serdarević o obrazovnoj reformi prepoznajemo u radu "Preustrojstvo mektebi-ibtidaije" koji je prvotno prezentiran na glavnoj skupštini "Muslimanskog muallimskog i imamskog društva za Bosnu i Hercegovinu" koja je odražana u Sarajevu 11. septembra 1909. godine, a po zaključku skupštine štampan je kao separat i dijeljen muallimima i drugim strukovnjacima. Mektebi-ibtidaije jesu izraz ambicije vlasti Austro-Ugarske Monarhije za uključivanje muslimanske djece u novouspostavljeni sistem obrazovanja. Mektebi-ibtidaije su neki vid hibridne škole koja nije ni sibjan-mekteb koji su podupirali konzervativni krugovi niti je u cijelosti narodna škola koju je afirmirala državna uprava. Mektebi-ibtidaije su, ustvari, reformirani sibjan-mektebi. Prvi mektebi-ibtidaije otvoren je u Sarajevu 1890. godine, a kasnije su otvarani u drugim gradovima i njihovo širenje postalo

³ Kada Serdarević 1914. godine odbija imenovanje na poziciju travničkog muftije od visoke zemaljske vlade u pismu datiranom 9. maja 1914. godine on navodi više razloga zbog kojih ne može da obavlja ovu časnu dužnost. "Osim toga morao bih povesti najžešću borbu protiv *konzervativizma* i *džehaleta* (označio Serdarević),

što ih često razni elementi podupiru. Na tom putu bi me sretale takve poteškoće, kojim ja, inače, čovjek slaba organizma, ne bih mogao udovoljiti bez osjetljivih posljedica za moje, i onako ne baš najbolje zdravlje." Vidi: Salihsahić, 1972:465.

⁴ "Činjenica je da su prvi put važne teme iz svoje vjere otvarali i obrađivali na

svome maternjem jeziku koristeći se latiničnim i ćirilničnim pismom je jako važna i s dalekosežnim posljedicama. Ta krupna promjena nije prošla bez duhovnih i društvenih potresa i bila je izuzetno bolna." Edin Veladžić, *Bošnjačka vjerska inteligencija austro-ugarskog perioda*, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo, 2021, str. 207.

je jako brzo pa je budžet za njihovu izgradnju postao nedostatan za želje i potrebe muslimanskog stanovništva koje je neveselo slalo svoju djecu u državne škole iz mnogostrukih razloga⁵. Serdarević svoj referat piše devetnaest godina po otvaranju prvog mektebi-ibtidajije kada su se već mogli sagledati dometi njihova rada. On tvrdi da je sama ideja osnivanja mektebi-ibtidajije bila dobra, ali da “današnji naši mektebi ne odgovaraju prilikama koje nama vladaju, niti duhu vremena u kojem mi živimo”. (Serdarević, 2013b:610) Vidimo da Serdarević ukazuje na važnost konteksta i “duha vremena” koji se mora uvažavati u svakom promišljanju budućih reformskih koraka. On smatra da mektebi-ibtidajije imaju tri ključna nedostatka koji se moraju ispraviti:

1. “Mektebi ne pružaju djeci “nikakve svjetske naobrazbe, koja je danas od prijekne nužde.
2. Ne pružaju dovoljno ni vjerske naobrazbe, tj. u onom obimu i onako kako bi trebalo.
3. Djeca koja pohađaju mekteb gube dosta vremena pa stoga kasne s upisom u srednje i više državne škole.” (Serdarević, 2013b:610)

Njegova osnovna ideja jeste povećati broj godina u mektebi-ibtidajijama na pet, ali u program uvesti značajno više tzv. svjetovnog obrazovanja koje bi mu bilo potrebno za nastavak školovanja, a vjersko znanje reducirati na ono što je istinski potrebno djeci⁶. Do tada je školovanje u mektebi-ibtidajiji trajalo tri godine, što je uz četiri godine narodne škole bilo ukupno sedam školskih godina pa bi takva djeca kasnije ulazila u više škole od djece koja ne pohađaju mekteb. “Nije li to, gospodo, žalosno i štetno za nas”, pita Serdarević. (Serdarević, 2013b:611) Ukupan rezultat bit će značajno “širenje prosvjete u našem

narodu, za čim vapimo”, smanjenje potrebe pohađanja komunalnih škola, “od kojih možda i sada neki stariji konzervativni ljudi zaziraju”, i u konačnici brže uključivanje djece za nastavak školovanja u srednjim i visokim školama. Bez toga bi naša djeca ostala izopćena iz društva i bez značajnijeg upliva na državne i druge poslove i samim tim njihov ukupan utjecaj u društvu i poluge upravljanja društvenim procesima bile bi prepustene drugima. Ponekad i našim vlastitim neprijateljima.

Ovaj referat otkriva da Serdarević poznaje fundamentalne islamske nauke, metodiku nastavnog procesa, ali i metodске pristupe drugih konfesija. Što je još važnije, ovdje razumijemo svojevrsnu filozofiju Muhameda Seida Serdarevića koja se ogleda u jasnoj svijesti o “duhu vremena” i činjenici da njegov koncept obrazovanja treba da omogući osobama uključivanje u društvene procese, a ne njihovu izolaciju i getoizaciju koju loše obrazovanje u svojoj osnovi generira. Moguće je zaključiti da je upravo ovaj referat bio dobra preporuka da mladi muslimi iz Zenice bude učesnik Druge prosvjetne ankete dvije godine kasnije.

Prosvjetne ankete i njihov značaj

Jedan od odgovora na mnogovrsne izazove koje je Austro-Ugarska Monarhija i kultura koju je baštinila priredila Bošnjacima i Islamskoj zajednici bile su i tri prosvjetne ankete. Prosvjetne ankete jesu izraz svijesti i nastojanja ulemanskog staleža i Islamske zajednice za sprovođenjem reformi u segmentu obrazovanja i to na svim nivoima. (Brdar, 1986:21-27) Prosvjetna anketa je savjetovanje eminentnih stručnjaka iz domena obrazovanja, ponajviše vjerskih intelektualaca, ali i laičkih kao što je Safvet-beg Bašagić i drugi. “Islamska prosvjetna

nepotrebnim, u najmanju ruku malovrijednim stvarima, ovdje se pazilo na to da se uče glavnije stvari, upravo one koje su nužne.” (Serdarević, 2013b:617).

anketa (stručni savjet) imala je zadatak da prouči i ponudi rješenja niza vjersko-prosvjetnih, odgojnih i opć obrazovnih pitanja u domenu osnovnog obrazovanja, od kojih su neka bila stoljećima “nedodirljiva” kao što je svjetovno obrazovanje muslimanke ženske djece, s obzirom da su u tom domenu vladali snažni otpori kako roditelja tako i većeg dijela konzervativne uleme”. (Hasanović, 2004:167) Glavni fokus anketa bio je u tome da se stanje u početnim obrazovnim zavodima koliko je moguće poboljša, ali su se intenzivno bavile i drugim obrazovnim stepenima. Naravno, problemi muslimanskog obrazovanja bili su odveć složeni da bi mogli biti riješeni samo na ovaj način. Hronični nedostatak materijalnih sredstava, neadekvatne prostorije za rad, slaba plaćenost mualima koji su izvodili nastavu, problemi su na koje ankete nisu mogle dati odgovor. Prva prosvjetna anketa razmatrala je isključivo početnu nastavu i uložila sve napore da se vjeronauka na što adekvatniji način približi mladoj populaciji. Druga i treća anketa također su nastojale da uklone nedostatke u vjerskoj nastavi u sistemu obrazovanja koje je okupaciona vlada nastojala razviti u Bosni i Hercegovini. Stoga Brdar zaključuje: “Iako se nije uspjelo mnogo toga realizirati prosvjetne ankete su izvršile pozitivan utjecaj na razvoj muslimanskog vjerskog obrazovanja samim tim što su pokazale put i ponudile konkretna rješenja u tom pogledu”. (Brdar, 1986:23)

Nijaz Šukrić zaključuje da su “dvije islamske prosvjetne ankete održane u organizaciji Ulema-medžlisa u Sarajevu 1910-1912. g. doprinijele izvjesnom osavremenjivanju programa i modernizaciji obrazovanja na medresama u BiH. Cilj im je bio da se na taj način svršenicima medresa sa novim programom otvori mnogo šire polje rada i društvene angažovanosti u muslimanskoj sredini”. (Šukrić, 1988:45)

Ankete su održane u Sarajevu u prostorijama Ulema-medžlisa, a ukupno su se realizirale tri prosvjetne ankete. Prva anketa je održana koncem

⁵ O osnivanju mektebi-ibtidajije vidjeti: Duranović, 2023:80-87.

⁶ “Dok su se dosad zapostavljale glavnije upravo nužne stvari, a ustupalo se mjesto nekim gotovo sasvim

decembra 1910. i početkom januara 1911. godine. Druga prosvjetna anketa se sastala 11. decembra 1911. i radila je do 7. januara 1912. Treća anketa je, također, sakupljena koncem decembra i početkom januara 1921-1922. godine.

Na čelu sve tri prosvjetne ankete bio je aktualni reisul-ulema, Sulejman Šarac, u prve dvije, i Džemaludin Čaušević, u trećoj anketi, što govori o značaju koji im je pridavala Islamska zajednica.

Muhamed Seid Serdarević je bio učesnik u drugoj anketi, a imena ostalih učesnika pokazuju intelektualni potencijal koji je sakupila i rekao bih ugled koji je uživao na onovremenoj intelektualnoj sceni. Pored njega i reisul-uleme hafiza Sulejman-efendije, tu su bili član Ulema-medžlisa hafiz Muhamed-ef. Tefvik Okić, Salih-ef. Alibegović, Ahmed Hifzi-ef. Karabeg, Derviš-ef. Ljuta, Hilmi-ef. Maglajlić, Sulejman-ef. Kozarčanin, hafiz Abdullah-ef. Softić, Muhamed Šefket-ef. Kurt, Salih Safvet-ef. Bašić, hafiz Muhamed-ef. Kovačević, hafiz Šakir-ef. Pandža, Džemaludin-ef. Čaušević, Ahmed-ef. Burek, muftija hafiz Jusuf-ef. Jahić, kadija Jusuf-ef. Midžić, te muallimi Hasan-ef. Nametak i Omer-ef. Zukanović. Mnoga od ovih ulemanskih imena bit će same perjanice Islamske zajednice u budućem periodu. Program rada prosvjetne ankete sadržan je u sedam tačaka:

- rasprava o mektebima i osnovnim školama,
- rasprava o medresama,
- rasprava o Darul-mualliminu,
- rasprava o srednjim školama,
- rasprava o mektebi-nuvabu,
- rasprava o ženskim mektebima,
- rasprava o višoj vjerskoj i stručnoj naobrazbi.

Iz postavljenih temata vidljivo je da su ankete zamišljene prilično

ambiciozno. Istodobno, one svjedoče o težini izazova i sveobuhvatnosti reformi koje su stajale pred njenim učesnicima.

Rad u samim anketama bio je krajnje odgovoran. Predsjedavao je uglavnom reisul-ulema, a ponekad i njegov zamjenik. Zapisnik s prethodne sjednice usvajan je na sljedećem zasjedanju. Na samom početku zasjedanja čitani su i usvajani zaključci prethodne ankete o pojedinim pitanjima. U sami zapisnik uvedena su imena prisutnih ili odsutnih te satnica početka i završetka sjednice. Odluke o pojedinim pitanjima donošene su nakon rasprava i većinskim glasanjem, mada su imale savjetodavni, a ne obavezujući karakter⁷.

Bit će zanimljivo pratiti na koji je način Serdarević pristupao ovim izazovima, čime ćemo steći uvid u njegov intelektualni profil i prosvjetiteljski angažman.

Serdarevićev rad u Prosvjetnoj anketi

Već smo rekli da je mladi Serdarević fungirao kao zapisničar Druge ankete i taj posao je prilježno obavljao. Međutim, pogrešno je misliti da je on svoju poziciju sveo na zapisničarski status. Vidjet ćemo u nastavku rada da Serdarević nije samo zapisivao šta su drugi govorili i stavove koje su zastupali nego je bio aktivan sudionik mnogih rasprava, zastupao značajne reformske stavove i čvrsto ih branio pred starijim kolegama. Daleko bi nas odvelo kada bismo detaljno analizirali stavove Serdarevića o svakom pitanju u Anketi. Cilj nam je pokazati prije svega njegov reformski pristup obrazovanju i način na koji je bio pozicioniran u toku ankete.

Serdarević već na samom početku postavlja pitanje odakle da

se krene u samoj raspravi? “Da li se slažemo sa zaključcima prethodne ankete ili ne? Ako nismo, onda treba da odredimo od kojeg stepena obrazovanja krećemo u raspravu.” Što se tiče njega, “on se uglavnom slaže sa prijašnjom anketom, ali ne u pojedinostima”. (*Zapisnik islamske prosvjetne... 1912:2*) Serdarević utvrđuje da Anketa mora da krene odnekle, a najvjerodostojnije je ukoliko krene sa zauzimanjem stavova o dometima ranije ankete.

Na pitanje reisul-uleme šta misli pod “glavnim stvarima a šta pojedinostima”, on veli da pod glavnim misli na organizaciju zavoda, za početnu naobrazbu, u kojem jeziku i na kojem pismu da budu pisane vjeronaučne knjige i tome slično. A pod pojedinostima misli na broj sedmičnih nastavnih sati i npr. to što je ispušteno iz nastavnog plana (tarih islam), (husni hat arebiji), itd. (*Zapisnik islamske prosvjetne... 1912:3*)

Dakle, on jasno zauzima stavove i čvrsto ih brani mada je po godinama značajno mlađi od većine kolega u samoj anketi. Serdarević također polemizira s članovima ankete. Tako je bio “odlučno protiv” stava Zukanovića da se u mekteb krene prije šeste godine. Njegov argument bio je da “bi to omelo njihov pravilan razvoj, o čemu se pedagozi slažu. Mnoga djeca u šestoj godini ne znaju ni govoriti, a kako će učiti. I kako će biti jednim mualimima”, pita se Serdarević. (*Zapisnik islamske prosvjetne... 1912:18*)

Reformske stavove Serdarevića jasno prepoznajemo u mnogim raspravama koje je vodio s kolegama i izlaganjima koje je imao. Tako je u raspravi o jeziku kojim treba da se pišu udžbenici za mektebe jasno istakao da treba da budu na bosanskom tj. na “našem” jeziku, kako je govorio, i za taj stav ima

⁷ Na samom otvaranju Ankete Džemaludin-ef. Čaušević pita predsjedavajućeg reisul-ulemu Sulejman-ef.: “Da li ova anketa imade savjetujući ili odlučujući

glas i da li je ovo posljednja anketa?” Reisul-ulema odgovara da ankete imaju savjetujući karakter i dodaje da je ovo posljednja anketa. Vidimo da je u ovome

pogriješio jer je održana još jedna anketa, ali pod predsjedavanjem sljedećeg reisul-uleme, tačnije Džemaludin-ef. (*Zapisnik islamske prosvjetne... 1912:2*)

vrlo praktične argumente. On veli da prije nego što je počeo raditi kao mualim nije bio previše zagovornik za učenje vjeronauke na našem jeziku mada nije tome nikad ni bio protivnik. Smatrao je da je tvrdnja o slabom uspjehu u nastavi vjeronauke iz knjiga na tuđem jeziku, jer su bili pisani na turskom jeziku, pretjerana i da ona potiče od mualima koji posve slabo vladaju turskim jezikom što ih tjera da traže da vjeronaučne knjige budu pisane na našem jeziku. “Mislio sam da bi za me bilo svejedno predavati iz knjiga sa turskog jezika jer prilično dobro poznajem turski jezik. Kad je počeo raditi sa djecom kao muallim nije u prvo vrijeme osjećao velike poteškoće jer su djeca bila odrasla i dobro razumna. Ali kasnije kad je dobio malenu i nejaku djecu vidio je da su to ne samo poteškoće nego da je upravo nemoguće da se poluči uspjeh u vjeronauci.” (*Zapisnik islamske prosvjetne...* 1912:5) Ono što je bila komparativna prednost Serdarevića bilo je upravo njegovo pedagoško ili mualimsko iskustvo koje mu je pomoglo kod zauzimanja određenih stavova u samoj Anketi. Poznato je da je Serdarević bio imenovan kao mualim u jedinoj mektebi-ibtidaiji u Zenici i tu je sticao svoja nastavnička iskustva⁸. Stoga on zaključuje: “Ovo što sam vam govorio to je plod moga vlastitog iskustva i spostvenog osvjedočenja”. (*Zapisnik islamske prosvjetne...* 1912:5)

Pored jezika, značajna debata se vodila i o nastavnom planu i trajanju mektebi-ibtidaije s obzirom na fond znanja koje treba da se usvoji i činjenicu da djeca treba da nastave školovanje u osnovnoj školi čiji se polazak poklapa s trajanjem mektebi-ibtidaije. Njegov autoritet u samoj Anketi posvjedočuje i činjenica da je imenovan u odbor za izradu nacrtu udžbenika za reformu

mektebi-ibtidaije zajedno s Ahmedom Burekom i Nametkom i oni su taj posao za Anketu obavili u vrlo kratkom periodu. Naše je mišljenje da je glavni dio uradio Serdarević jer je on i izlagao i obrazlagao sami izvještaj članovima Ankete.

Prema njegovom mišljenju, mektebi-ibtidaija treba da traje tri godine, s tim što bi u treću godinu bilo ubačeno i pismo latinica kao i račun (tj. matematika) kako bi se djeca mogla uključiti u narodne škole. Neki se učesnici Ankete nisu složili s njim u tome da je dovoljno vjeronaučnih predmeta ono što je predložio. Tako je Kozarčanin pitao: “Uzmite u obzir ne slabe nego baš srednje obrazovane mualime pa mi recite po duši je li mislite da je moguće da se savlada gradivo koje ste istakli”, a on odgovara: “Da ne mislim da može ne bih ni predlagao”. (*Zapisnik islamske prosvjetne...* 1912:22)

Nakon rasprave, on moli predsjednika da stavi na glasanje njegov i Nametkov prijedlog plana nastave za dva razreda ibtidaije i prijedlog je usvojen apsolutnom većinom. (*Zapisnik islamske prosvjetne...* 1912:33)

Međutim, Serdarević za treći razred predlaže značajnu izmjenu tj. da djeca uče latinicu i račun kako bi se mogla upisati u drugi razred narodnih osnovnih škola. Protivan ovom prijedlogu bio je Karabeg jer je smatrao da bi to dodatno opteretilo mualime. Vidljivo je da se Anketa ne može usaglasiti o ovom pitanju, ali je Serdarević jasno tražio da se članovi Ankete izjasne o njemu. “Ja sam stavio prijedlog koji hoće da se zabašuri i tražim da se za njega glasa” (*Zapisnik islamske prosvjetne...* 1912:34), veli on. Prilikom glasanja Serdarevićev prijedlog nije prošao jer je za njega glasalo “samo sedam članova ankete”.

Ono što je zanimljivo za temu našeg rada jeste da se u svim njegovim

stavovima jasno prepoznaje reformski karakter i nastojanje da se vjeronauka i cjelokupno islamsko obrazovanje prilagodi obrazovnom kontekstu kako djeca ne bi zbog mekteba ispaštala u obrazovnom pogledu.

Slične stavove zastupao je i kod rasprave o medresama gdje je u uvodu svoje diskusije istakao kako je “svaki član ankete pozvan da rekne slobodno svoje mišljenje o stvari o kojoj se raspravlja. Kako nije moguće da svi ljudi jednako misle”. (*Zapisnik islamske prosvjetne...* 1912:62)

Serdarević ovim riječima ukazuje na visok stepen demokratske kulture i kulture kompromisa koja je prijeko potrebna svakoj zdravoj diskusiji.

Dalje on nastavlja: “Ovdje je čitano nekoliko planova i programa po kojem bi se imale urediti naše medrese i šta bi se u njima trebamo učiti. U svakom planu i programu imade lijepih stvari. Ali imade i nešto s čim se ne može složiti Nije mi bilo moguće da metne u glavu sve. Što je jučer i danas čitano pa da rekнем s ovim se slažem, a sa ovim se ne slažem. Ne mogu se naprimjer složiti sa Maglajlićem o izboru kitaba za pojedine razrede. A ni sa Sofićem što u prvoj godini predviđa kitaba iz vjeronauke na arapskom jeziku. Ovo spomenutih samo kao primjer da se ni s jednim ne slažem u svemu. Kad bi se, veli, meni prepustilo da izradim plan i program za preuređene medrese pa bih bio ‘eklektičar’ tj. iz svakog bih programa uzeo po nešto ali u cjelosti ne bih ni jedan.” (*Zapisnik islamske prosvjetne...* 1912:61-62) Serdarević ne samo da zna šta neće, već zna i šta hoće i nudi se da aktivno doprinese radu Ankete.

I ovdje ne propušta naglasiti važnost “svjetovnih” predmeta za kvalitetno obrazovanje: “Naukovni predmeti su svjetovni i vjerski ili bolje reći u stvari svjetovne obuke mislim ovako. U svakom medresanskom mjestu imade i škola i makar po jedan učitelj musliman. Neka se uredi da taj učitelj dolazi po koji sat

⁸ U kalendaru *Mekteb* koji je izlazio u Sarajevu za 1908-1909. školsku godinu, nalazi se podatak da je u Zenici radila samo jedna mektebi-ibtidaija, te je imala

158 učenika. Nastavu su održavala trojica mualima: Muhamed Seid Serdarević, Šaćir Iković i Salih Džampo. Vidi: Jalimam, 2010:176.

sedmično pa da sa talebom ponovi gradivo osnovne škole. Iako je to malo znanja čovjeku vrijedi kad se ne zaboravi.” (*Zapisnik islamske prosvjetne... 1912:64*) Serdarević jasno ukazuje na slabosti onog obrazovanja koje ne priprema našu omladinu za kvalitetno suočavanje sa svijetom u kojem žive. “Inače gdje si bio niđe, šta si radio ništa.” (*Zapisnik islamske prosvjetne... 1912:64*)

On smatra da je nužno reformirati i nauku arapskog jezika s obzirom na krajnje neadekvatan način na koji se predaje. “U drugom razredu se može početi i arapski jezik predavati samo treba nastavu reformirati u arapskom jeziku. Jer dosadašnji način nastave zadaje poteškoće i muderisu i talebi i uopće je kao što svi znademo vrlo slab. Pod reformom prije svega mislim da knjige za arapski sarf i nahv urediti tako kako će ipak biti pristupačne našim muderisima.” (*Zapisnik islamske prosvjetne... 1912:65*)

Sofić mu prigovara zašto predviđa da se prvo uči turski pa tek onda arapski jezik kad je “muhtać arapskom”. Serdarević odgovara da je turski jezik lakši od arapskog pa zato predviđa učiti turski jezik u prvom godištu, a arapski tek u drugom. (*Zapisnik islamske prosvjetne... 1912:65*)

Kroz ovih nekoliko primjera željeli smo pokazati Serdarevićevu poziciju i stavove koje je zauzimao tokom rada u Anketi. Vidimo da je i tokom ovog rada jasno pokazao svoje magistralno opredjeljenje ka reformama koje je afirmirao gdje god i kad god je mogao.

Zaključak

Svako vrijeme donosi svoje izazove na koje se trebaju tražiti odgovori i nova rješenja. U doba Austro-Ugarske Monarhije mijene su išle daleko brže i potreba za reformom bila je daleko oštrije postavljena. Prosvjetne ankete jesu jedan od odgovora bosanskohercegovačke uleme na izazove s kojima su se muslimani susreli. Tu se sastajala krema bosanskohercegovačke uleme, a jedan od njih bio je i Muhamed Seid Serdarević koji je bio učesnik Druge prosvjetne ankete. Na samoj anketi polarizirala su se dva smjera mišljenja: jedni koji su nastojali zadržati tradicionalno obilježje naših obrazovnih zavoda, dakle, reformu bez reforme, a drugi koji su više težili prihvatanju novih metoda u nastavi u skladu s iskustvima zapadne civilizacije. Serdarević je nesumnjivo

bio reformski nastrojen pisac i član Ankete. Vjerovatno je zbog svojih progresivnih stavova bio i pozvan da bude učesnik ovog foruma. Njegovi stavovi u samoj Anketi nisu ništa drugo nego produbljanje onih ideja koje je iznio u referatu o reformi mektebi-ibditajje koji je objavio dvije godine ranije. Obrazovanje mora uključiti i svjetovnu nastavu, nastava vjerskih predmeta treba da se osavremeni i pojednostavi i dužina nastave treba da se uklopi sa svjetovnom školom kako bi djeca mogla da nastave svoje školovanje na srednjim i visokim obrazovnim zavodima. U njegovom tematiziranju obrazovne reforme reflektira se prosvjetiteljski zanos. Ne radi se dakako o prosvjetiteljstvu evropskog tipa, kao radikalnom raskidu s religijskom interpretacijom stvarnosti. Niti o onom putu u svjetliju budućnost koji smjera imitiranju tuđeg uspjeha. Naime, uspjeh može biti potaknut od drugog, ali ne može se dosegnuti imitirajući drugog. Ovo podrazumijeva traženje samosvojnog puta i reforme na temelju vlastitih tradicijskih referenci, što je obrazac koji su slijedile sve uspješne zajednice i sve prosperitetne generacije.

Literatura

- (1912). *Zapisnik islamske prosvjetne ankete*, Sarajevo: Ulema-medžlis.
- Brdar, Mensur (1986). “Reforme osnovnog muslimanskog školstva u Bosni i Hercegovini u svjetlu tri prosvjetne ankete”, *Islamska misao*, VII, 83, 24.
- Bučan, Daniel (1991). *Vrijeme islama*. Zagreb: Školske novine.
- Bušatlić, Ismet (2002). “Programske i organizacijske reforme vjersko-obrazovnog sistema IZ u 20. stoljeću”, *Novi muallim*, II, 8, 45-50.
- Duranović, Elvir (2023). “Razvoj mektepske pouke u Bosni i Hercegovini do Drugog svjetskog rata”, *Novi muallim*, XXIV, 93, 80-87.
- Hasanović, Bilal, “Prva islamska prosvjetna anketa (1910-1911)”, *Zbornik radova IPF-a*, II, 167-177.
- Jalimam, Salih (2010). *Historija Zenice*. Zenica.
- Salihspahić, Džemal (1972). “Sultan Ahmedova medresa u Zenici”, *Glasnik VIS-a*, XXXV, 9-10, 465.
- Serdarević, Muhamed Seid (2013a). “Riječ pisca”. U: *Muhamed Seid Serdarević – izabrani radovi*. Sarajevo i Zenica: El-Kalem i Muftijstvo zeničko.
- Serdarević, Muhamed Seid (2013b). *Preustrojstvo mektebi ibtidaije, Muhamed Seid Serdarević – izabrani radovi*. Sarajevo i Zenica: El-Kalem i Muftijstvo zeničko.
- Šukrić, Nijaz (1988). “Gazi Husrev-begova medresa u vrijeme Austro-Ugarske uprave (1878-1918)”. U: *450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu.
- Veladžić, Edin (2021). *Bošnjačka vjerska inteligencija austro-ugarskog perioda*. Sarajevo: Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka.
- Wan Mohd Nor Wan Daud (2010). *Syed Muhammad Naquib Al-Attas – obrazovanje, filozofija, praksa*. Sarajevo: Tugra.

الموجز

إصلاح التعليم في أعمال محمد سعيد سرداريفيتش مع التركيز على عمله في المسح التربوي
مولودين ديزداريفيتش

سنحاول في مقالنا هذا استكشاف الفترة الصعبة تحت حكم الإمبراطورية النمساوية الهنغارية، التي فرضت الحاجة لإجراء إصلاحات متعددة الجوانب في البوسنة والهرسك. ومن أهم التغييرات تلك التي حدثت في مجال التعليم، مما فرض على مؤسسات المشيخة الإسلامية إجراء الإصلاحات الضرورية والتكيف مع الظروف الجديدة. كان محمد سعيد سرداريفيتش (1882-1918) المدرس الشاب في زينيتسا، أحد العلماء البشائقة الذين ساهموا بشكل كبير في عملية الإصلاح، وقد فعل ذلك بطرق مختلفة، منها إسهامه في إصلاح مجال التعليم عبر مشاركته في المسح التربوي الثاني بوظيفة المُسجل، وساهم أيضا بمناقشاته وآرائه في دعم وتعزيز النشاط الإصلاحي. إن هدف هذا البحث هو دراسة دوره في إصلاح التعليم مع التركيز على عمله في المسح التربوي.

الكلمات الرئيسية: محمد سعيد سرداريفيتش، المسح التربوي، إصلاح التعليم الإسلامي، الإمبراطورية النمساوية الهنغارية.

Summary

EDUCATIONAL REFORM IN THE
WORKS OF MUHAMED SEID SERDAREVIĆ
WITH THE ACCENT ON HIS EFFORTS
IN EDUCATIONAL SURVEY

Mevludin Dizdarević

In this article, we will try to bring some light upon a number of reforms in Bosnia and Herzegovina during the turbulent period of Austro-Hungarian rule. The most significant changes were made in the field of education and it required numerous reforms and adaptations by the Islamic Community as they had to be adjusted in accordance with the new circumstances. One of the Bosniak scholars who gave shape to the reforms at that time was a young muderris from Zenica Muhamed Seid Serdarević (1882-1918). To mention his most significant efforts, here we discuss his remarkable contribution in the field of educational reform, his efforts in the Second Educational Survey where he actively promoted the need for reform in his speeches and discussions. The aim of this article is to point out his role in educational reform with an accent on his role in The Educational Survey.

Keywords: Muhamed Seid Serdarević, Educational Survey, the reform of Islamic education, Austro-Hungarian monarchy